

nosti ideologie a společenské psychologie s tím, že chápe propagandu jako důležitou stránku ideologické činnosti.

Ve čtvrté kapitole se autor zabývá problematikou vzájemné souvislosti společenské psychologie a ideologie ve způsobu života. Pojem „způsob života“ charakterizuje jako celistvý a konkrétní výraz životních činností sociálních subjektů, jako jejich kvalitativní charakteristiku, který zahrnuje také ideologické a sociálně psychologické jevy. Ovšem pouze velice pracně lze oddělit sociálně psychologickou charakteristiku způsobu života od jeho dalších duchovních charakteristik. Je to způsobeno a spojeno s tím, že zde sociálně psychologické a ideologické útvary vystupují v jednotě. Jako příklad rozebírá Uledov vztah osobnosti k práci a sociálně psychologické neboli morálně psychologické klima (atmosféru) kolektivu. Sociálně psychologický aspekt, jak píše dále, předpokládá prosazení rozdílu mezi společensko-psychologickými jevy jako podmínkami způsobu života i jako jeho obsahovými charakteristikami. Mezi tyto charakteristiky zařazuje například specifiku projevu sociální aktivity individua a skupiny, potřeby, hodnoty, zájmy realizované v životě, obvyčeje a další.

V další části se pak zabývá ideologickým aspektem způsobu života, který orientuje výzkumné pracovníky na objasnění reálných idejí a názorů, jimiž se lidé řídí v procesu své životní činnosti. Sepětí mezi ideologickým a sociálně psychologickým aspektem analýzy způsobu života je natolik těsný, že není možné odkrýt způsob života pouze jedním z aspektů. Proto můžeme hovořit o dvou stránkách jednoho aspektu analýzy způsobu života — psychologicko-ideologickým. Dále autor hovoří o takových psychologicko-ideologických útvarech, jako je kolektivismus — jedna z forem projevů kolektivity v životní činnosti lidí — a popisuje základní regulátory této činnosti — sociální normy, veřejné mínění a tradice. Podrobně se zabývá kolektivismem, humanismem a optimismem, které se formují na základě kolektivity. Chápe je jako důležité ideologicko-psychologické principy způsobu života, jako neoddělitelné jeho rysy.

V poslední části této kapitoly objasňuje psychologicko-ideologické regulátory životní činnosti lidí. Vysvětluje zde působení sociálních norem, veřejného mínění a tradic, které ve svém celku tvoří určitý systém zabezpečující životní činnost lidí. Sociální regulace se uskutečňuje jak sociálně psychologickými, tak i ideologickými prostředky vystupujícími v jednotě. Proto sociální normy, tradice a veřejné mínění můžeme považovat za psychologicko-ideologické regulátory životní činnosti lidí socialistické společnosti.

V páté kapitole se Uledov zabývá tendencemi sblížení ideologie a společenské psychologie v podmínkách rozvinutého socialismu. Podtrhuje, že socialistická společnost v období své vyspělosti vytváří nutné objektivní předpoklady pro těsné sblížení ideologie a společenské psychologie. Mezi tyto předpoklady řadí především sociální stejnorodost společnosti a zákony jejího rozvoje. Charakterizuje rozvoj socialistické společnosti jako systému, který nevyhnutelně vede ke sblížení za prvé materiální sféry životní činnosti lidí s dalšími sférami a za druhé ke sblížení samotných duchovních útvarů. Sociální stejnorodost pak definuje jako vnitřní jednotu elementů socialistické společnosti jako systému — sfér společenského života, elementů sociálně politických, ideových a morálních. Zkoumání socialistické společnosti jako sociální stejnorodosti předpokládá analýzu jejich komponentů v pohybu, v trvalé změně a rozvoji. Takovýto přístup pak dovoluje ukázat ty vlastnosti systému, které charakterizují stejnorodost nové společnosti.

Kniha je logickým pokračováním práce A. K. Uledova. Svoji tematikou je přínosem jak pro sociologickou, tak pro sociálně psychologickou literaturu. Významný je zejména autorův marxistický rozbor celé řady metodologických otázek formování společenského vědomí z hlediska dialektiky společenské psychologie a ideologie. Kniha je cenným pomocníkem při řešení metodologických problémů sociologických výzkumů socialistického způsobu života a takových sociálně psychologických jevů jako je veřejné mínění, obvyčeje, tradice a další. Přínosem je i pokus o objasnění sociálně psychologických mechanismů, jako jsou například sugesce, přesvědčování, nápodoba, stereotyp, jejich úlohy při rozvoji ideologie a společenské psychologie a jejich vzájemné souvislosti v rozvinuté socialistické společnosti.

Emil Hanousek

J. Slunéčková: Právní vědomí (Vybrané problémy)

Praha, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica Monographia XLV — 1985, 102 s.

Významnou součástí socialistické výchovy lidí je v současné etapě naší výstavby právní výchova a právní propaganda. Jejím cílem je jednak seznámit co největší množství lidí se socialistickým právem, s jeho hlavními zásadami a alespoň s nejdůležitějšími normami, jednak působit na utváření právního vědomí společnosti,

včetně vztahu lidí k právu a včetně postojů vyplývajících ze správného vztahu k právu. Cílem právní propagandy a právní výchovy je tedy nejen poučení lidí, ale i jejich přesvědčení a aktivizace k činnosti.

Právní vědomí je významnou součástí společenského vědomí; promítnuté do psychiky jednotlivce tvoří významnou složku osobnosti v socialistické společnosti. O socialistickém právním vědomí pak je možno plným právem říci, že jeho vývoj se uskutečňuje pod vlivem vědeckého světového názoru, socialistické morálky, politického uvědomění, hodnot socialistické kultury a socialistického uvědomění vůbec.

Předpokladem úspěšného rozvoje právní výchovy a právní propagandy je hluboké poznání poměrně široké a rozmanité problematiky, umožňující správné stanovení postupu, jeho cílů a jim odpovídajících prostředků. Do tohoto rámce patří zejména

a) problematika společnosti (nebo jejích částí), která podmiňuje daný stav právního vědomí a na niž má být právní výchovou a propagandou působeno;

b) problematika struktury a vývoje společenského vědomí, které se má vlivem působení výchovy měnit;

c) společenská podmíněnost vědomí a působení na ně (jak v obecné rovině, tak i na úrovni konkrétní společenské podmíněnosti konkrétních názorů);

d) konkrétní výzkum názorů a postojů tvořících daný stav právního vědomí, na něž se má působit (1).

Postižení významu a způsobu získávání těchto poznatků (zejména pak z empirického výzkumu právního vědomí) je cílem publikace monografického charakteru, kterou její autorka J. Slunéčková nazvala *Právní vědomí* (Vybrané problémy).

Tento autorský čin je třeba uvítat již proto, že naše původní česká vědecká literatura o problematice právního vědomí, jeho společenské podmíněnosti a o sociologii práva vůbec je poměrně chudá. Práce na toto téma, které u nás vyšly v posledních dvaceti letech, jsou vesměs překlady děl sovětských, polských a částečně i jiných autorů. Z nich se problematikou nejkomplexněji zabývá dílo kolektivu převážně sovětských autorů, vedeného J. A. Tichomirovem a V. P. Kazimirčukem, *Právo a sociologie* (Panorama 1979).

Základním pojmem, s nímž autorka ve své monografii pracuje, je kategorie právního vědomí. Přestože se autorka vědomě vyhýbá explicitní definici a podmiňuje ji dostatečně všestrannými předchozími poznatky, je možné její pojetí poměrně jasně identifikovat.

Právní vědomí chápe jako „formu společenského vědomí“, jako jeden ze způsobů odrazu materiálního bytí společnosti v hlavách lidí. K tomu bychom mohli dodat, že tento odraz společenského bytí se vyznačuje osobitou složitostí, danou již povahou práva jako předmětu odrazu. Pokud budeme chápat právo jako komplex objektivních společenských vztahů spjatých s praktickým životem právních norem a svérázných sankcí, půjde tu o přímý odraz objektivní společenské reality. Ale pokud budeme právem rozumět určitou formu společenského vědomí, pak bude právní vědomí samo odrazem této formy společenského vědomí v hlavách lidí a postojem lidí k ní. Půjde tedy o odraz společenského bytí zvláštním způsobem zprostředkovaný.

I když autorka výslovně neuvádí teoretickou definici právního vědomí, připomíná pracovní definici, z níž se vycházelo při realizaci empirického výzkumu, o němž budeme hovořit později. „Právním vědomím rozumíme“, uvádí autorka,

„a) informovanost o zákonných ustanoveních a právních sankcích, racionální znalost práva;

b) pochopení právních norem, tj. racionální znalost *smyslu* právních norem, podstaty právních norem;

c) postoj k právním normám a sankcím, tj. emocionální kladný či záporný vztah jednotlivce či skupiny k právním normám, odvislý od vztahu motivačních hodnot sociálního subjektu k hodnotám, jež ochraňuje socialistické právo; postoj vyjadřuje míru *identifikace* sociálního subjektu s právní normou, míru *interiorizace* právní normy, *právní citění*;

d) vědomí odpovědnosti za právní či protiprávní jednání vůči socialistickému státu“ (s. 31).

Tato pracovní definice zahrnuje jak racionální, tak i emocionální a volní, znalostní i postojovou stránku právního vědomí. Neobsahuje všechny vlastnosti právního vědomí ani všechny vztahy, do nichž vstupuje, ale vyjadřuje jeho podstatu jakožto jedné z forem společenského vědomí.

Právní vědomí je odrazem práva ve vědomí lidí, přičemž je jako každé vědomí nejen výsledkem „čisté“ smyslové a rozumové poznávací činnosti, ale současně i je-

(1) Přitom jako samozřejmost předpokládáme zvládnutí teorie a metody výchovného působení samotného.

vem společensky podmíněným. Význam této společenské podmíněnosti je zde o to větší, že sem nepatří jen společensky podmíněná znalost práva, ale i společensky podmíněný postoj k právu a k plnění jeho zásad a norem. Z této skutečnosti vyplývá, že ve společnosti existuje jen jedno právo, tak jako existuje jedna státní moc, která vynucuje dodržování právních norem, ne však pouze jediné právní vědomí. To je totiž produktem společnosti nebo jejích částí, především tříd a dalších sociálních skupin. „Lze pak hovořit“, říká autorka, „o právním vědomí skupinovém a individuálním. Takže v socialismu existuje jednak *socialistické právní vědomí*, jehož nositelem je předvoj socialistické společnosti, jednak *skupinové a individuální právní vědomí*“ (s. 32).

Autorka se dále zabývá problémy struktury socialistické společnosti, která podmiňuje strukturu právního vědomí a jeho dialektiku. Zvláštní pozornost a značný prostor věnuje mládeži. Zabývá se jejím postavením v sociální struktuře společnosti (včetně významu a vzájemného vztahu třídního a generačního rozdělení společnosti) a také vnitřní strukturou samotné mládeže jako sociální skupiny. Soustřeďuje pozornost na studující mládež,¹ a to hlavně proto, že empirické výzkumy, jejichž výsledky se v práci obražejí, byly prováděny právě v určitých skupinách studující mládeže.

Především šlo o 445 studentů — posluchačů prvních a posledních ročníků fakulty žurnalistiky, lékařské fakulty a fakulty pedagogické. Tato skupina byla v podstatě reprezentativním výběrovým souborem z příslušných ročníků a příslušných fakult, a to z hlediska struktury i velikosti.

Hlavní metodou zkoumání právního vědomí příslušné skupiny byla metoda dotazníková, téma pokrývalo čtyři skupiny problémů:

1. jaké vědomosti mají vysokoškolští studenti ze středoškolské výuky občanské nauky, především pokud jde o státní právo, o politický systém atd.;
2. jaká je hodnotová orientace studentů, jakým hodnotám dávají přednost a jaké kladou na poslední místo;
3. co studenti vědí o vybraných otázkách trestního práva, co pokládají za právní a co za protiprávní, co za trestný čin a co nikoli atd.; jak hodnotí jednotlivé trestné činy a jakou míru přísnosti nebo benevolence považují za přiměřenou při posuzování konkrétního jednání;
4. jak by se chovali v interakci s pachatelem.

Je patrné, že průzkum měl na zřeteli postižení jak vědomostní, tak i postojové stránky právního vědomí. Při zjišťování vědomostí zřejmě pracovala „psychologie dotazovaného“ a jakási „atmosféra zkoušky“ — byt prováděné anonymně. To se týká vědomostí z občanské nauky, státního práva a trestního práva. Složitější byl průzkum názorů na hodnoty, na trestní sankce a na možné chování samotných respondentů. Tato část výsledků je zajímavá z hlediska nejen věcného, ale i metodologického (nebo i taktického). Odpovědi respondentů jsou zřejmě pravdivé a upřímné, a to již proto, že si v nich skupina respondentů jako celek nikterak nelichotí.

Pokud jde o znalosti v oblasti zkoumané problematiky, ukázaly se značné mezery a nedostatečný rozvoj v průběhu vysokoškolského studia. Je otázkou, do jaké míry je tu vývoj názorů výsledkem živelnosti a do jaké míry plyne z cílevědomé právní výchovy.

Přestože se autorka vyhýbá příliš dalekosáhlým závěrům a zobecněním, práce jasně ukazuje na užitečnost empirických výzkumů právního vědomí pro další rozvoj právní výchovy a právní propagandy, ale i pro samotné vědecké zkoumání právního vědomí. Výsledků průzkumu a zkušeností z uplatňované metody bude zřejmě možné využít pro průzkum početnějších skupin a jiných částí naší populace. Bude ovšem třeba rozšířit tematiku o další oblasti práva (např. právo občanské), o názory na základní principy právní kultury (spravedlnost, rovnost před zákonem, zákonnost, presumpci nevinny atd.) a v neposlední řadě i na průzkum sociálních a ideových překážek ještě účinnější právní výchovy.

Práce J. Slunéčkové představuje — právě proto, že je jednou z mála publikovaných prací na dané téma — první a významný krok na cestě vědeckého výzkumu právního vědomí. Jde o úkol nesmírně náročný, a to jak v empirické, tak teoretické dimenzi. K jeho řešení bude nadto třeba přistupovat *mezioborově* — s využitím tvůrčího potenciálu několika oborů: — právní vědy, sociologie, filozofie, psychologie, popřípadě dalších společenských věd.

Stanislav Kučera